

**220. Bijbelstudie over
DE UITTOCHT UIT EGYPTE
ISRAEL KMOPO FU EGIPTI
Y'TZIAT MITZ'RAYIM
יציאת מצרים**

Deel 4: De grensmuur

De Uittocht uit Egypte is één van de meest bekende verhalen uit de Bijbel, maar het is ook een gebeurtenis waarover de meningen het meest uiteenlopen, juist omdat het zo cruciaal is voor het juiste begrip van andere belangrijke gebeurtenissen, die hierop gebaseerd zijn. Zo is er een verschil van mening of het pesachlam in de avondschemering bij het begin of bij het einde van de 14^e Nisan werd geslacht, of de uittocht in de nacht van de 14^e of van de 15^e Nisan heeft plaatsgevonden, of Moshe [Mozes] wel of niet in dezelfde nacht bij de farao is geweest, of de uittocht wel of niet in dezelfde nacht heeft plaatsgevonden, of de Israëlieten vanuit Ra'am'ses in oostelijke of in zuidelijke richting zijn getrokken en of de oversteek door de Rietzee in de Golf van Suez of in de Golf van Aqaba heeft plaatsgevonden. Op al deze en nog vele andere vragen zal ik met de inzichten die de Eeuwige mij heeft aangereikt alsook aan de hand van de Hebreeuwse grondtekst en historische bronnen proberen, antwoorden te vinden. Tenzij anders vermeld maak ik in deze studiereeks gebruik van de Tanach, de Joodse versie van de NBV, met de Hebreeuwse namen en termen echter in de internationale spelling.

De weg door het land der Filistijnen

“Toen de farao het volk had laten vertrekken, leidde G'd hen niet langs de weg die door het gebied van de Filistijnen loopt, ook al was dat de kortste route. G'd dacht namelijk: Als ze strijd moeten leveren, konden ze weleens spijt krijgen en teruggaan naar Egypte. Daarom liet Hij het volk een omweg maken en door de woestijn naar de Rietzee trekken!” (שמורת) Sh'mot [Exodus] 13:17-18). **Surinaams:** *“Di Farao meki a pipel go, Masra no meki den teki a pasi di ben e psa ini a kondre fu den Filistijnsma, aladi dati ben de a moro syatu pasi. Gado du dati nanga a prakseri taki: Kande te feti miti a pipel a o hati den taki den ben gwe libi Egipti. Dan den o wani drai go baka. Dat' meki Gado meki a pipel drai teki a pasi fu a sabana di ben e go na a Riet Se!”*

De in deze tekst genoemde weg door het land der Filistijnen is niet te verwarren met de Koninklijke Weg, in het Hebreeuws דרך המלך Derech haMelech genaamd, die door Moshe in במדבר B'mid'bar [Numeri] 20:17 en 21:22 wordt genoemd. De Koninklijke Weg was een oude handelsroute in de Levant, die al sinds de ijzertijd in gebruik was. Deze hoofdweg liep oorspronkelijk van de Egyptische stad Heliopolis, het bijbelse On in de Nijldelta oostwaarts dwars door het Sinai-schiereiland langs de Egyptische forts Nekhl en Thamad naar Eilat en Aqaba vervolgens noordwaarts door de Arava langs oostkant van de Dode Zee en de Jordaan via Petra door Edom, Moav [Moab] en Amon naar de Golanhoogten en Damascus, en van daar naar Tadmur [Palmyra] en Aram Naharaim, het land van de Arameeërs boven de Eufraat, waar Av'raham [Abraham] vandaan kwam. Toch zoals gezegd wordt in שמורת Sh'mot [Exodus] 13:17 niet de Koninklijke Weg bedoeld, maar de Zeeweg.

De Zeeweg, in het Hebreeuws דרך הים Derech haYam genaamd, was een oude weg die dateert uit de bronstijd en die in de oudheid Egypte verbond met Assyrië en Mesopotamië. Wij kennen de Zeeweg uit de passage van מתתיהו Matit'yahu [Mattheüs] 4:13-16, waarin deze naam met betrekking tot Yeshua genoemd wordt: *“En Hij verliet Natzeret [Nazaret] en ging wonen te K'far Nachum [Kafarnaum], aan de zee, in het gebied van Z'vulun [Zebulon] en Naf'tali, opdat vervuld zou worden het woord, door de profeet Yeshayahu [Jesaja] gesproken, toen hij zeide: Het land Z'vulun en het land Naf'tali, aan de Zeeweg (דרך הים) Derech haYam), over*

de Jordaan, Galilea der heidenen: het volk, dat in duisternis gezeten is, heeft een groot licht gezien, en voor hen, die gezeten zijn in het land en de schaduw des doods, is een licht opgegaan!" **Surinaams:** "A no tan ini Nasaret, ma A go libi ini Kafarnaum di ben de sei a Meer fu Galilea, ini a kontren fu den bakapikin fu Sebulon nanga Naftali. Na so a sani san a profeti Yesaya ben taki kon tru. A ben taki: Un arki, sma fu Sebulon nanga Naftali, di e libi na a pasi di e go na se, ini a kontren di de na a tra sei fu a Yordanliba, un sma fu Galilea, pe furu sma e tan di no de Dyu: Unu di e libi na ini dungru, si wan bigi faya. Unu di e libi ini a kondre pe un de fu dede, wan faya opo kon gi unu!" De profetie waar deze parafrase naar verwijst, staat in ישעייהו Yeshayahu [Jesaja] 8:23 of in sommige vertalingen 9:1, waar in de Hebreeuwse grondtekst dezelfde benaming דרך הים Derech haYam staat vermeld: Zeeweg ofwel Weg van de Zee. Onder dezelfde naam werd deze weg ten tijde van Yeshua door de Romeinen in Latijnse vertaling Via Maris genoemd.

De Zeeweg begon evenals de Koninklijke Weg in Heliopolis, het bijbelse On, maar liep in noordelijke richting via Tanis (het bijbelse Tzoan) en Minshāt Abū Umar aan de Pelusische tak van de Nijl naar de versterkte grensvesting Tjaru, in het oud-Egyptisch Pa-chetem-en-Tjaru genaamd, maar later onder de Griekse naam Sile bekend. Deze 3 km van het huidige Suezkanaal gelegen vesting in de oostelijke Nijldelta, was omgeven door 13 meter dikke muren met 24 wachttorens en daaromheen een met water gevulde gracht. In deze grensstad Tjaru werd de Egyptische god Horus aanbeden en om deze reden werd de Zeeweg dan ook door de oude Egyptenaren Wat-Hor [de Horusweg] genoemd. Onder Horemheb, wiens naam 'Horus is in jubelstemming' betekent en volgens mijn bevindingen de farao van de Uittocht geweest zou kunnen zijn, was Tjaru, dat in een onherbergzame woestijn gelegen was, een verbanningsoord voor misdadigers. In juli 2007 werd officieel bevestigd, dat archeologische opgravingen hebben bewezen, dat Tjaru moet worden geïdentificeerd als Tall Habua nabij Al-Qantarah. Vanuit deze grensvesting liep de Horusweg verder naar Pelusium, oud-Egyptisch Per-Amun en Hebreeuws סין Sin genaamd, gelegen aan het noordoostelijke uiteinde van de Nijldelta, 30 km zuidoost van waar nu Port Said ligt. Van daar uit volgt de weg de noordkust van het Sinaï-schiereiland door Al-Baydāh en Al-Arish tot Rafah en dan langs de kust van Kanaän door Gaza, Ash'qelon, Ash'dod en Yafo tot Dor nabij Zich'ron Ya'aqov, waar de weg splitste. De ene helft liep verder naar het noorden en de andere helft sloeg rechtsaf langs Yam Kineret [het Meer van Galilea] naar Damascus. Omdat een deel van deze weg door het land van de Filistijnen liep, werd hij ook דרך ארץ פלשתים Derech Eretz P'lish'tim [de weg door het land der Filistijnen] genoemd, zoals in שמות Sh'mot [Exodus] 13:17.

De omweg naar de Rietzee

De Horusweg ofwel de weg die door het land van de Filistijnen liep mochten de Israëlieten dus niet nemen, ook al was dat de kortste route, en evenmin de iets zuidelijker gelegen Koninklijke Weg, die in principe eveneens makkelijk te doen was, maar in plaats daarvan moesten ze een omweg maken en verder naar het zuiden door de woestijn trekken naar ים סוף Yam Suf [de Rietzee]. Volgens de nu heersende opvattingen trokken de Israëlieten echter oostwaarts omdat met de Rietzee de rechter arm van de Rode Zee bedoeld zou zijn, de Golf van Aqaba, om daar bij Nuwayba naar Saudi-Arabië over te steken. Ik ben daarom na intensief speurwerk en pure logica tot de conclusie gekomen dat dit volstrekt onmogelijk is en derhalve slechts de linker arm, de Golf van Suez, in bovenstaande tekst bedoeld kan zijn. De voorstanders van de Nuwayba-oversteek veronderstellen namelijk, dat Egypte zich in de dagen van Moshe tot aan de Arava uitstreckte en dat het gehele Sinaï-schiereiland binnen de territoriale grenzen van het land Egypte lag.

Deze veronderstelling is echter onjuist. Het Sinaï-schiereiland maakt wel deel uit van het hedendaagse Egypte, maar meer dan 3000 jaar geleden was dat niet het geval. Niet zonder reden werden de forten tussen de Golf van Suez en de Middellandse Zee 'grensforten' genoemd, want zij vormden immers de grens tussen Egypte en de Sinaï. Het is wel waar, dat er op het Sinaï-schiereiland inderdaad een aantal Egyptische forten verspreid stonden waarin zwaargewapende soldaten gelegerd waren, maar deze forten bleven echter beperkt tot de meest noordelijke kuststrook. Zij moesten de belangen van Egypte bewaken in de vitale

handelsroute die bekend stond als de Horusweg. Egypte exploiteerde weliswaar enkele natuurlijke hulpbronnen van de Sinaï en controleerde bepaalde wegen in het noordelijke deel van het schiereiland, maar het lag niet binnen de grenzen van het land Egypte. Hoe zou men het anders kunnen verklaren dat de Israëlieten veertig jaar lang op het Sinaï-schiereiland konden rondwalen zonder daar ook maar één enkele Egyptenaar tegen te komen. Ze kwamen daar wel Amalekieten tegen, maar geen Egyptenaren!

Toch ook het Bijbelvers zelf, waarin staat, dat de Eeuwige de Israëlieten niet langs de weg die door het gebied van de Filistijnen loopt, plaatst het Sinaï-schiereiland buiten het land Egypte. Daar staat namelijk: *“Als ze strijd moeten leveren, konden ze weleens spijt krijgen en teruggaan naar Egypte!”* (שְׁמוֹת Sh'mot [Exodus] 13:17). **Surinaams:** *“Kande te feti miti a pipel a o hati den taki den ben gwe libi Egipti!”* NBG: *“Het volk mocht eens berouw krijgen, wanneer zij in strijd gewikkeld werden, en naar Egypte terugkeren!”* Willibrord-vertaling: *“Want als het volk aangevallen zou worden, dacht G'd, zou het spijt kunnen krijgen en teruggaan naar Egypte!”* Hoe zouden de kinderen van Israël naar Egypte terugkeren als ze op de Horusweg aangevallen zouden worden? Ze waren volgens de voorstanders van de Nuwayba-oversteek toch nog steeds in Egypte? Als ze in strijd gewikkeld zouden worden met de Egyptische garnizoenen van de forten op de Horusweg hoefden ze toch niet terug te keren naar Egypte, tenzij de Sinaï buiten Egypte lag. Als het Sinai-schiereiland bij Egypte hoorde en zich tot aan het land van de Filistijnen uitstreckte, zouden de Israëlieten bij een confrontatie met de Filistijnen aan de grens niet naar Egypte teruggekeerd, maar gewoon in Egypte gebleven zijn, want ze kwamen de grens niet over! Maar ze bleven niet in Egypte, omdat dit gedeelte van de Horusweg langs de noordelijke kustlijn van de Sinaï geen deel uitmaakte van het land Egypte! Daarom wilde de Eeuwige niet, dat Zijn volk ertoe bewogen zou worden, om naar Egypte terug te keren.

Er was nog een reden, waarom HaShem niet wilde, dat de Israëlieten meteen al in hun eerste week in vrijheid strijd zouden moeten leveren tegen de goed getrainde soldaten van de Egyptische forten of meedogenloze roversbendes die ze op de weg langs de zee kust zouden tegenkomen en allerminst tegen de Filistijnen, die geduchte vijanden waren. Die reden was, dat zij helemaal nog niet geschikt waren voor de strijd! We moeten niet vergeten, dat deze mensen enkele dagen geleden nog harde slavenarbeid hebben verricht en veruit de meesten onder hen zelfs in slavernij geboren zijn en nooit een zwaard of een ander wapen in handen hebben gehad. En al zou men ze nu de beste wapens geven, dan zouden ze niet eens weten hoe ze daarmee om moesten gaan. Moshe daarentegen heeft als geadopteerde prins van Egypte uiteraard wel een militaire opleiding genoten, maar pas als ze het land uit zijn zou hij de tijd ertoe krijgen, om zijn kennis door te geven en de strijdbare mannen van zijn volk tot een echt leger te maken. Maar zo ver was het nog niet, want de Israëlieten bevonden zich noch steeds in Egypte en waren op weg naar hun tweede pleisterplaats.

Gewapend

“De Israëlieten waren als een geordend leger uit Egypte weggetrokken!” (שְׁמוֹת Sh'mot [Exodus] 13:18). **Surinaams:** *“Den Israelitisma ben waka ini grupu leki srudati kmoto na ini Egipti leki na feti den ben e go!”* Hoe konden ze als een geordend leger wegtrekken? Twee dagen eerder waren ze nog slaven! Wat er precies staat, is voor de vertalers al vanouds een onderwerp van discussie. De Hebreeuwse grondtekst zegt: *“וַחֲמֹשִׁים עָלוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם:”* VaChamushim alu v'nei Yisra'el me'erezt Mitz'rayim!” NBG-vertaling: *“Ten strijde toegerust trokken de Israëlieten op uit het land Egypte!”* Herziene Statenvertaling: *“In slagorde trokken de Israëlieten uit het land Egypte!”* Statenvertaling: *“De kinderen Israëls nu togen bij vijven uit Egypteland!”*

Met het Hebreeuwse woord חֲמֹשׁ chamesh in gedachten, dat “vijf” betekent, vertaalt de oude Statenvertaling het in deze tekst gebruikte Woord חֲמֹשִׁים chamushim met *“bij vijven”*, dat wil zeggen in rijen van vijf personen naast elkaar. Dat lijkt mij echter zeer onwaarschijnlijk, want als meer dan twee miljoen mensen in rijen van vijf lopen, dan zal die hele stoet wel ontielig lang geweest zijn. Dat kan dus niet en daarom heb ik mijn twijfels bij deze keuze, die de Statenvertaling gemaakt heeft, en dat temeer omdat ze iets verderop in יהוֹשֻׁעַ Y'hoshua [Jozua] 1:14 en 4:12 hetzelfde woord חֲמֹשִׁים chamushim wel op de juiste wijze met

“gewapend” heeft vertaald: *“Maar gijlieden zult gewapend trekken, voor het aangezicht uwer broederen, alle strijdbare helden, en zult hen helpen!”* en: *“En de kinderen van Ruben, en de kinderen van Gad, mitsgaders de halve stam van Manasse, trokken gewapend voor het aangezicht der kinderen Israëls, gelijk als Mozes tot hen gesproken had!”* Het Hebreeuwse woord voor “gewapend” is immers חָמוּשׁ chamush, “bewapenen” is חִיְמֵשׁ chimesh, en “bewapening” is חִיְמוּשׁ chimush. De enige Nederlandse Bijbelvertaling, die vers 18 in Exodus 13 letterlijk vertaald heeft zoals het in de grondtekst staat, is de Lutherse Vertaling. Daar lezen wij: *“En de kinderen Israëls trokken gewapend uit Egypteland!”*

Het zal wel indrukwekkend eruitgezien hebben, en ik neem aan dat Moshe zijn mannen voor hun vertrek uit Ra'am'ses wel enkele basisinstructies gegeven en van lichte wapens voorzien zal hebben, maar dat stelde uiteraard niet zo veel voor, want in die paar uurtjes voor hun vertrek kon hij nooit voldoende zwaarden en speren bemachtigen om daarmee 600.000 man te bewapenen, laat staan ze te leren om daarmee om te gaan. Ik neem aan dat ze voor dat laatste ook in hun eerste pleisterplaats Sukot nog verdere toelichtingen kregen. Wapens in grotere hoeveelheden en van betere kwaliteit, alsook schilden en eventuele helmen kregen ze pas in handen toen ze die na de oversteek afpakten van de dode Egyptenaren, die in de Rode Zee waren verdronken en op het strand aanspoelden.

De mummie van Jozef

“Moshe had het lichaam van Yosef [Jozef] meegenomen, omdat Yosef de Israëlieten plechtig had laten zweren dat te zullen doen. G'd zal zich jullie lot aantrekken, had hij gezegd, en dan moeten jullie mijn lichaam van hier met je meenemen!” (שְׂמֹרָה Sh'mot [Exodus] 13:19).

Surinaams: *“Moses ben teki a dedeskin fu Yosef gwe nanga den, bika Yosef ben meki den Israelitisma sweri gi en taki den bo du dati. A ben taigi den taki: Gado no o fergiti unu. Dan un mus tyari a dedeskin fu mi gwe fu dyaso!”*

De Israëlieten namen de mummie van Yosef [Jozef] bij hun uittocht met zich mee, want dat had Yosef zijn broers, de overige zonen van Ya'aqov [Jakob] destijds laten beloven. Hij zei tegen hen, dat ze zijn lichaam mee moeten nemen als de Eeuwige hen terugbrengt naar het land, dat Hij hen en hun nakomelingen onder ede beloofd heeft. Het Hebreeuwse woord לְצַמֹּת atzamt betekent weliswaar “beenderen”, zoals het op correcte wijze in de Statenvertaling is vertaald, ofwel “gebeente” zoals het in de NBG-vertaling staat, maar het woord “lichaam” in de Nieuwe Bijbelvertaling is daarentegen toch wel een betere weergave van het feit, dat ze geen skelet hebben meegenomen, maar een mummie: het gebalsemd lichaam van Tzaf'nat-Pa'neach, destijds de machtigste man van heel Egypte naast de farao.

Dat Yosef in deze hooggeplaatste positie volgens de Egyptische voorschriften gebalsemd werd als een farao blijkt uit hetzelfde Schriftgedeelte waarin hij zijn broers liet zweren, zijn mummie mee te nemen bij hun vertrek: *“Toen hij zijn einde voelde naderen, zei hij tegen zijn broers: G'd zal Zich jullie lot aantrekken: Hij zal jullie uit dit land wegleiden en je naar het land brengen dat Hij onder ede aan Av'raham [Abraham], Yitz'chaq [Isaäk] en Ya'aqov [Jakob] heeft beloofd. Zweer me dat jullie, wanneer G'd Zich jullie lot aantrekt, mijn lichaam van hier zullen meenemen. Yosef stierf toen hij honderdtien jaar was. Hij werd gebalsemd en in een sarcofaag gelegd, in Egypte!”* (בְּרֵאשִׁית B'reshit [Genesis] 50:24-26). **Surinaams:** *“Dan Yosef taigi den brada fu en taki: Mi o dede. Ma Gado no sa fergiti unu. A sa tyari un kmoto fu a kondre disi go na a kondre di A pramisi Abraham, Isak nanga Jakob. A ben sweri dati. Yosef meki den manpikin fu Israel sweri taki te Gado sori den taki A no fergiti den, den ben mus Tyari a dedeskin fu en gwe tu. Dan Yosef dede ini Egipiti. A dede di a ben abi wan hondro nanga tin yari. Den sreka a skin fu en, dan den poti en na ini wan dedekisi!”*

Het meenemen van zijn mummie was niet slechts de nakoming van de eed, die hun vaders aan Yosef hadden gezworen, maar ook een erkenning van de vervulling van G'ds belofte aan hen, dat de Eeuwige Zich hun lot zal aantrekken en hen zou wegleiden uit het land van Egypte, alsook een aanmoediging voor hun geloof, dat Hij ook het andere deel van de belofte zou vervullen, namelijk dat Hij hen naar het Beloofde Land zou brengen. De belofte over het verblijf van de kinderen Israëls in Egypte, waar de Eeuwige hen tot een groot volk zal maken en hen

ook weer terug zal brengen, is de belofte, die HaShem in Be'er Sheva aan Ya'aqov gaf in een nachtelijk visioen, toen hij met zijn zonen en hun gezinnen op weg was naar zijn zoon Yosef in Egypte. De Eeuwige zei: *"Wees niet bang om verder te reizen naar Egypte, want Ik zal daar een groot volk uit je doen voortkomen. Ikzelf zal met je meereizen naar Egypte, en Ik zal je daar ook weer vandaan brengen. En niemand anders dan Yosef zal jou de ogen sluiten!"* (בראשית) B'reshit [Genesis] 46:2-3). **Surinaams:** *"Yu no abi fu frede fu hari go na Egipti. Bika drape Mi sa meki den bakapikin fu yu tron wan bigi folku. Misrefi sa go nanga yu na Egipti. Mi sa tyari yu kon baka tu èn Yosef sa tapu yu ai gi yu te yu dede!"* De Eeuwige heeft Zich aan deze belofte gehouden: Hijzelf is met Israël naar Egypte meegereisd en Hijzelf heeft Israël ook weer daar vandaan gebracht.

Etam - de tweede pleisterplaats

Na het wonder van Sukot, waaraan hun toekomstige generaties zich moeten herinneren door zeven dagen in loofhutten te vertoeven gedurende het Loofhuttenfeest, trokken de Israëlieten verder richting grens. Van Ra'am'ses naar Sukot konden ze de weg blijkbaar blindelings vinden, want ze hadden geen gids nodig en konden de hele nacht van de 15^e Nisan in het donker doorlopen, maar vanaf Sukot naar de volgende halte moest de Eeuwige zelf hen de weg wijzen, want ze hadden geen idee welke kant ze op moesten. Daar komt nog bij, dat deze etappe iets langer was, want nu liepen ze dag en nacht: *"Nadat ze Sukot hadden verlaten, sloegen ze hun kamp op in Etam, aan de rand van de woestijn. De Eeuwige ging voor hen uit om hun de weg te wijzen, overdag in een wolkkolom, 's nachts in een lichtende vuurzuil. Zo konden ze dag en nacht verder trekken. Overdag ging de wolkkolom het volk voortdurend voor, en 's nachts de vuurzuil!"* (שמות) Sh'mot [Exodus] 13:20-22). **Surinaams:** *"Den Israelitisma ben kmoto fu Sukot dan den meki den kampu na Etam, krosbei fu a sabana. Te mamanten Masra ben e go na den fesi leki wan wolku fu sori den a pasi. A wolku disi ben gersi wan bigi postu. Te neti A ben e krin a pasi gi den leki wan faya di ben gersi wan bigi postu tu. So den Israelitisma ben man waka dei nanga neti. Ala dei, dei nanga neti, a wolku nanga a faya ben e go na fesi fu a pipel!"* (במדבר) B'mid'bar [Numeri] 33:6 wordt deze route letterlijk herhaald: *"Nadat ze Sukot verlaten hadden, sloegen ze hun kamp op in Etam, aan de rand van de woestijn!"* **Surinaams:** *"Fu Sukot den hari go na Etam dan den meki den kampu drape. Etam ben didon krosbei fu a dreisabana!"*

Etam was dus de volgende halte bij Israëls uittocht uit Egypte, liggend aan de rand van de woestijn, waar ze hun kamp opsloegen na de reis vanuit Sukot. De locatie van dit kampement evenals de betekenis van Etam is met de beperkte kennis die momenteel hierover beschikbaar is, moeilijk te achterhalen. De naam Etam komt in de hele Tora niet meer dan vier keer voor, en alle vier keren slechts beperkt tot deze tweede pleisterplaats, zonder verdere geografische aanduiding of etymologische aanwijzing.

Etam = Pitom?

Omdat de herkomst van het Hebreeuwse zelfstandige naamwoord אֶתָם Etam onduidelijk is, gaan velen ervan uit, dat het waarschijnlijk afgeleid is van een van oorsprong Egyptische naam. Zo heeft de Duitse oudtestamenticus en egyptoloog Manfred Görg gesuggereerd dat Etam een verkorte schrijfwijze zou zijn voor het oud-Egyptische Pi-Atum, de in שמות Sh'mot [Exodus] 1:11 genoemde voorraadstad Pitom, onder weglating van het beginelement Pi. Fonetisch is Etam inderdaad de meest natuurlijke match met Atum, maar ook door de geografische ligging is een associatie met Atum zeer wel mogelijk gezien het feit, dat hij de beschermgod van het gehele Tjeku-gebied was en zijn naam door de eeuwen heen zelfs bewaard is gebleven in de huidige Arabische naam van dit gebied, Wadi Tumilat. Ook de Griekse namen Ὀθων Othōn (Ex. 13:20) en Βουθαν Buthan (Num. 33:6-7), waarmee Etam in de Septuaginta wordt weergegeven, lijken afgeleid te zijn van Atum en Pitom. Het wordt betwist met welke archeologische vindplaats de naam Pitom wordt geassocieerd, want zowel Tall al-Ratāba in de Wādi at-Tumilāt alsook het 15 km verderop gelegen Tall al-Maskhūta aan het oostelijke uiteinde van de Wādi at-Tumilāt, ongeveer 20 km ten westen van Al Ismā'īliya, aan de westkant van het Suezkanaal komen hiervoor in aanmerking. De zogenaamde Pitomstele en een standbeeld, die allebei naar Pi-

Atum verwijzen, werden immers bij Tall al Maskhūta gevonden, terwijl er in Tall al-Ratāba een nog oudere tempel voor de cultus van 'Atum, de Heer van Tjeku' stond. Dat laatste geeft wel aan dat Atum in de hele regio van de Wādi at-Tumilāt vereerd werd, maar onvoldoende bewijs levert om Tall al-Ratāba met Pi-Atom ofwel Pitom te identificeren. De meeste wetenschappers hebben deze naam derhalve expliciet aan Tall al Maskhūta toegewezen, hetgeen dus ook als zodanig op officiële plattegronden staat aangegeven.

Beide vindplaatsen bevinden zich in de directe nabijheid van de Wādi at-Tumilāt, die gedurende het grootste deel van het jaar droog staat en daarom door woestijnreizigers en legers al vanouds als trekroute wordt gebruikt. Dat past bij de Bijbelse beschrijving van Pitom als voorraadstad, want voorraadsteden werden met het doel gebouwd, om het leger te bevoorraden en daar een garnizoen te stationeren om de belangrijkste routes voor de veldtochten veilig te stellen. Het lijkt mij echter niet logisch om deze voorraadstad Pitom met de pleisterplaats Etam te identificeren, want een heel volk dat het land wilde ontvluchten ging volgens mij heus niet bij een stad kamperen, waarin Egyptische troepen gelegerd waren.

Etam = Chetam?

Bij het raadplegen van de Blue Letter Bible staat er bij Strong's H864, dat het woord אֶתָם Etam van Egyptische oorsprong is. De Brown-Driver-Briggs Lexicon gaat daar wat gedetailleerder op in door te vermelden, dat Etam waarschijnlijk afgeleid is van het Egyptische Chetam. Het was de Duitse egyptoloog Heinrich Karl Brugsch (1827-1894), die als eerste het Hebreeuwse woord אֶתָם Etam met het Oudegyptische woord voor vesting of fort, Chetam, in verband bracht. In zijn boek over de geschiedenis van Egypte onder de farao's schreef hij in 1881 op bladzijde 203: "Het is de plaats die Chetam wordt genoemd, bij verschillende gelegenheden, in de hiëratische papyrusrollen, waarvan de betekenis 'een afgesloten plaats, een fort' volledig overeenkomt met het Hebreeuwse Etam." Het was dezelfde professor Heinrich Karl Brugsch, die in 1875 ook de vergelijking van Sukot met het Egyptische toponiem Tjeku maakte, waarmee de eerste pleisterplaats van de Israëlieten bij hun uittocht uit Egypte doorgaans in de buurt van de huidige Wādi at-Tumilāt vermoed wordt. Daarmee had hij een punt, vooral omdat het oud-Egyptische 'tj' als een 's' wordt uitgesproken en in het Hebreeuws getranscribeerd kan worden als ס samech, maar in het geval van Etam gaat de vergelijking met Chetam niet helemaal op omdat het Hebreeuwse woord geen keelklank heeft, hetgeen wel makkelijk had gekund. Gezien het feit, dat de uitspraak van de Egyptische 'ch' ofwel 'kh' volledig overeenkomt met die van de Hebreeuwse כ chet lijkt mij de weglating daarvan onlogisch en derhalve ook onwaarschijnlijk. Daar komt nog bij, dat Chetam geen plaatsnaam is en ook niet de naam van een vesting, maar gewoonweg 'fort' ofwel 'vesting' betekent en evenals ik reeds bij Pitom heb opgemerkt, zou de Eeuwige Zijn volk zeker niet doelbewust bij een Egyptisch fort hebben laten kamperen, want Hij wist immers, dat de farao van gedachte zou veranderen. Dus ook deze suggestie kunnen we wegstrepen.

Etam - aan de rand van de woestijn

Omdat het etymologisch onmogelijk lijkt te zijn, met volle zekerheid de ware identiteit en exacte locatie van Etam te achterhalen, moeten we naar aanwijzingen zoeken in de desbetreffende torateksten. Zowel in שמות Sh'mot [Exodus] 13:20 alsook in במדבר B'mid'bar [Numeri] 33:6 staat: "Nadat ze Sukot verlaten hadden, sloegen ze hun kamp op in Etam, aan de rand van de woestijn!" **Surinaams:** "Fu Sukot den hari go na Etam dan den meki den kampu drape. Etam ben didon krosbei fu a dreisabana!" Wij weten, dat de Israëlieten in Goshen woonden, in de vruchtbare oostelijke delta van de Nijl, en wij weten ook dat het Beloofde Land in noordoostelijke richting daarvan lag. Daar tussenin ligt het Sināi-schiereiland met een uitgestrekte woestijn. Ze moesten dus hoe dan ook door de Sināi heen om het land van hun voorouders te bereiken. De landengte van Suez, die zich van de Middellandse Zee in het noorden tot de Golf van Suez in het zuiden uitstrekt, vormde niet alleen de natuurlijke landgrens tussen de continenten Afrika en Azië, maar tevens ook de politieke oostgrens van het oude Egypte. De vermelding in beide tekstcitaten, dat de Israëlieten hun kamp opsloegen aan de rand van de woestijn wil dus zeggen, dat ze de grens al hadden bereikt of zich in elk geval al

heel dicht bij de grens waren. De vraag is alleen op welke hoogte ze zich bevonden. Zoals eerder gezegd waren er drie wegen, die vanuit Egypte dwars door de Sinaï liepen: de Horusweg via de grensvesting Tjaru langs de kust in het noorden door het land van de Filistijnen, de Koninklijke Weg verder zuidelijk in rechte lijn vanuit Heliopolis, het bijbelse On, tot Eilat aan de Golf van Aqaba, en daar tussenin eerder genoemde karavaanweg vanuit de Wādi at-Tumilāt als alternatieve handelsroute door de woestijn naar Qadesh [Kades], het huidige Ayn al Qudayrāt, en verder.

Om redenen die ik straks nader zal toelichten ga ik ervan uit, dat de Israëlieten langs deze route hun tweede kamp opsloegen aan de Egyptische kant van de grens. Volgens sommige geleerden moet Etam derhalve gezocht worden aan het oostelijke uiteinde van de Wādi at-Tumilāt, net buiten de eigenlijke wadi ten noorden van de Bittermeren, en volgens anderen lag het kamp waarschijnlijk iets ten westen van de moderne stad Al Ismā'īliya, aan de noordkant van het Krokodillenmeer, dat in het Arabisch Buhairat at-Timsāh heet. Hoe dan ook, in beide gevallen lijkt Etam zich aan of nabij de oostgrens van Egypte te bevinden ter hoogte van de grensmere. De precieze locatie van Etam is altijd een punt van discussie geweest, afhankelijk van de verschillende theorieën over plek waar de Israëlieten door de Rietzee trokken. De voorstanders van de Nuwayba-oversteek plaatsen Etam aan de noordkant van de Golf van Aqaba, de rechter arm van de Rode Zee. Anderen, die ervan uitgaan dat de oversteek in de Straat van Tiran heeft plaatsgevonden, plaatsen Etam zelfs aan het zuidpunt van het Sinaï-schiereiland. Ik zie eerlijk gezegd geen logische reden voor de bewering dat er tussen de beide pleisterplaatsen Sukot en Etam zo een grote afstand lag en daarmee een reis van meer dan drie weken van Ra'amses naar de Nuwayba vertegenwoordigden, zoals door veel voorstanders van de Golf van Aqaba beweren, terwijl de meest natuurlijke lezing van de desbetreffende Bijbelpassages slechts op enkele dagen duiden voordat de Israëlieten de rand van de woestijn bij Etam bereikten.

Daarom vind ik persoonlijk de oversteek door de linker arm van de Rode Zee het meest plausibel en zie derhalve geen aannemelijkere plaatsbepaling voor Etam dan een plek in het oosten van Egypte, ten noorden van de Golf van Suez, aan de rand van het woestijngebied dat het noordwestelijke deel van het Sinaï-schiereiland vormt. De specifieke ligging 'aan de rand van de woestijn' suggereert een plaats zo dicht bij de grensmere dat hij geassocieerd zou kunnen worden met de woestijn aan de andere kant van de grens, die zich vandaar uitstrekt langs de hele oostelijke kust van de Rietzee tot aan Mara en daarom in **בְּמִדְבָּר** B'mid'bar [Numeri] 33:6 toepasselijk de 'woestijn van Etam' genoemd wordt.

Etam = Shur?

Behalve in de teksten waarin ons wordt meegedeeld, dat de Israëlieten hun kamp in Etam opsloegen, wordt deze naam nog slechts één enkele keer in de Tora genoemd, nadat ze veilig de overkant hadden bereikt: *“Nadat ze Pi-Hachirof verlaten hadden, trokken ze dwars door de zee naar de woestijn. Ze trokken drie dagreizen ver de woestijn van Etam in en sloegen hun kamp op in Mara!”* (**בְּמִדְבָּר** B'mid'bar [Numeri] 33:8). **Surinaams:** *“Den kmoto fu Pi-Hakirof dan den koti psa mindri a se go na ini a dreisabana. Den waka dri dei langa go ini a dreisabana fu Etam, dan den meki den kampu na Mara!”* In **שְׁמוֹת** Sh'mot [Exodus] 15:22-23 staat over dezelfde gebeurtenis: *“Van de Rietzee ging Israël in opdracht van Moshe weer verder, de woestijn van Shur [Sur] in. Drie dagen trokken ze door de woestijn zonder water te vinden. Toen kwamen ze in Mara. Het water van Mara konden ze echter niet drinken, zo bitter was het; vandaar ook dat die plaats Mara heet!”* **Surinaams:** *“Dan Moses meki den Israelitisma hari kmoto fu a Riet Se go na a sabana fu Sur. Den waka dri dei langa ini a sabana sondo fu feni watra. Den den kon doro na Mara, ma den no man dringi a watra fu Mara, fu di a ben bita. Dat' meki den e kari a presi dati Mara!”* Uit een vergelijking van deze beide teksten kunnen wij concluderen, dat **אֶתַם מִדְבָּר** Mid'bar Etam [de woestijn van Etam] en **שׁוֹר מִדְבָּר** Mid'bar Shur [de woestijn van Sur] met elkaar overeenkomen en dus één en dezelfde waren. In de Hebreeuwse grondtekst van **בְּרֵאשִׁית** B'reshit [Genesis] 47:4-6 en 11 hebben we al gezien, dat **אֶרֶץ גּוֹשֵׁן** Eretz Goshen [het land Gosen] en **אֶרֶץ רַעַמְסֵס** Eretz Ra'm'ses [het land Rameses] uitwisselbare namen voor hetzelfde gebied waren. Het ligt dus voor de hand dat de

woestijn van Etam in Numeri 33, op een vergelijkbare manier, een andere naam was voor de woestijn van Shur in Exodus 15 en andersom, maar of dat ook van toepassing is voor de naam van de plaats waar de Israëlieten gekampeerd hadden, is nog maar de vraag. Uit de context blijkt namelijk, dat Etam zich aan de westelijke kant van de grens bevond, terwijl Shur volgens **בראשית** B'reshit [Genesis] 25:18 ten oosten van Egypte lag, dus in het noordwestelijke deel van het Sinaï-schiereiland. Ik vermoed daarom, dat het om twee grensplaatsen gaat, die precies tegenover elkaar lagen, maar samen wel één geheel vormden, vergelijkbaar met het Nederlandse Kerkrade en het Duitse Herzogenrath, of met water ertussen zoals dat ook is met Frankfurt an der Oder aan de Duitse kant en Słubice aan de Poolse kant. In elk geval hoorden ze bij elkaar en dat brengt ons meteen een stuk verder, want van de naam Etam kon ik de betekenis helaas niet achterhalen, maar van de naam Shur gelukkig wel, want die naam wordt in de TeNaCH meerdere keren genoemd, en in sommige teksten zelfs met geografische aanduidingen.

Shur - de 'Vorstenmuur'

De betekenis van het Hebreeuwse woord **שור** Shur was vrij makkelijk te achterhalen, want dat is gewoon 'muur', zoals in de zegen van Ya'aqov [Jakob] voor zijn zoon Yosef: *"Een vruchtbare wijnstok is Yosef [Jozef], een vruchtbare plant bij een bron, met ranken die reiken tot over de muur [שור shur]!"* (**בראשית** B'reshit [Genesis] 49:22). **Surinaams:** *"Yosef na wan yongu froktubon di tnapu na sei wan watrabron. A e panya en taki abra a skotu [שור shur]!"* In de beide teksten **שמואל א** Sh'mu'el alef [2 Samuël] 22:30 en **תהלים** Tehilim [Psalmen] 18:30, die identiek zijn aan elkaar, zien wij dit woord eveneens staan: *"Met U storm ik af op een legerbende, met mijn G'd beklim ik de hoogste muur [שור shur]!"* **Surinaams:** *"Nanga yu mi e broko go na tapu wan grupu feyanti, nanga a Gado fu mi, mi e kren abra wan skotu [שור shur]!"* Ook in **איוב** Iyov [Job] 24:11 komen we hetzelfde woord tegen: *"Tussen hun muren [שורותם shurotam] persen zij olie uit, treden de perskuipen, en hebben dorst!"* (Herziene Statenvertaling). **Surinaams:** *"Den kwinsi oli na mindri fu den skotu [שורותם shurotam], èn den kwinsi den droifi, ma den pina nanga dreiwatra!"*

Vanwege de betekenis van de naam Shur, dus 'muur', werd deze geografische aanduiding door velen met de oude verdedigingsmuur geïdentificeerd, die volgens Egyptische inscripties al onder de 4de dynastie (ca. 2620-2500 vGT) in het Oude Rijk langs de grens tussen Egypte en het Sinaï-schiereiland werd opgetrokken. Anderen zijn daarentegen van mening dat deze uitdrukking betrekking heeft op een hele reeks van Egyptische vestingen ter versterking van de landengte van Suez tegen aanvallen van Aziatische volken omdat het woord **שורה** Shura (met de leesmoeder **ה** he aan het einde van het woord) namelijk 'lijn' ofwel 'rij' (naast elkaar) betekent en daarom verondersteld wordt een rij van vestingen daarmee aan te duiden. Het een hoeft het ander echter niet uit te sluiten, want beiden hebben gelijk. Deze grote muur, die ook de 'vorstenmuur' genoemd wordt en die zich uitstreckte van de Middellandse Zee tot de Golf van Suez, werd in de loop der eeuwen door de Egyptische koningen steeds verder uitgebreid en met een aantal vestingen versterkt omdat Egypte van oudsher bloot stond aan invallen vanuit het Sinaï-schiereiland door diverse volken die zich meester wilden maken van de vruchtbare Nijldelta. Etam, de tweede pleisterplaats van de Israëlieten bij hun uittocht uit Egypte, was volgens sommigen waarschijnlijk een der vestingen van deze verdedigingsmuur en daarom is het op zich niet zo vreemd, dat Professor Brugsch ervan uitging, dat Etam misschien een verbastering van het Egyptische woord Chetam was, dat 'vesting' betekende. Toch zoals gezegd lijkt het mij niet logisch, dat een volk van ruim twee miljoen mensen bij een dergelijke vesting zou kamperen om vervolgens lopend en met grote kudde vee door een nauwe poort de woestijn in te gaan, want door de zogenaamde 'vorstenmuur' en massale militaire aanwezigheid in de diverse vestingen kon de oostgrens van Egypte als zeer goed beveiligd worden beschouwd. Niemand kwam er zomaar in, maar ook niemand kon ongemerkt eruit. Vandaar dat de Eeuwige voor een andere route had gekozen.

In de oudheid was de Golf van Heroopolis het noordelijk gedeelte van de Golf van Suez in de buurt van Heroopolis. Vandaar de naam. Er zijn aanwijzingen dat de Golf van Suez zich ver

naar het noorden uitstrekke tot aan de Bittermeren of misschien zelfs tot aan het meer van Timsah. Deze uitbreiding van de Golf van Heroopolis werd in ישעייהו Yeshayahu [Jesaja] 11:15 beschreven als de לשון ים־מצרים Lashon Yam Mitz'rayim [tong van de Egyptische zee]. De oude Golf van Heroopolis slibde later echter door zoutafzettingen gedeeltelijk dicht, maar ten tijde van de Uittocht zowel in het jaar 1313 vGT onder farao Horemheb, waar ik van uitga, alsook in het jaar 1406 vGT onder farao Amenhotep II, waar ook wat voor te zeggen valt, was dit stuk van de golf nog geheel open en kon slechts met boten overgestoken worden. Dit begrenst uiteraard de eventuele exodusroute van de Israëlieten tot een gebied ergens ten zuiden van de Horusweg en ten noorden van de Golf van Heroopolis, maar nog steeds binnen de grensmuren. Dit feit alleen al maakt de Aqaba-theorie wel erg onrealistisch.

Shur - een grensplaats?

We kunnen dus constateren, dat de meningen over de aard en de ligging van Shur uiteen gaan. Volgens sommigen kan deze geografische naam betrekking hebben op de grensmuur, volgens anderen op een reeks grensvestingen, en volgens weer anderen op een streek of zelfs op een bergwand zoals het Al-Tih-plateau in de Sinaï. Toch zoals reeds gezegd denk ik zelf eerder aan een grensplaats ten oosten van Egypte langs de karavaanroute vanuit Qadesh [Kades], het huidige Ayn al Qudayrāt, en derhalve kan met de uitdrukking 'woestijn van Shur' volgens mij alleen de woestijn bedoeld zijn die zich in de nabijheid van deze grensplaats bevond zoals ook het geval is met de woestijn van Damascus in מלכים א' M'lachim alef [1 Koningen] 19:15. De voorstanders van de Aqaba-oversteek-hypothese daarentegen gaan ervan uit, dat Shur in het huidige Saudi-Arabië lag, terwijl talrijke teksten in de TeNaCH aantonen, dat dit onmogelijk is en dat Shur zich met zekerheid aan de grens van Egypte met het Sinaï-schiereiland bevond.

Laten we deze teksten even de revue passeren. We beginnen bij Hagar, die op de vlucht was voor haar meesteres Sarai: *"Een engel van de Eeuwige trof haar in de woestijn aan bij een waterbron, de bron, die aan de weg naar Shur ligt!"* (בראשית B'reshit [Genesis] 16:7).

Surinaams: *"Dan a Engel fu Masra miti nanga Hagar na wan watrabron ini a sabana. Disi na a watrapeti di de na a pasi di e go na Sur!"* Hagar was een Egyptische, en het lijkt mij daarom aannemelijker dat ze eerder naar haar eigen land zou vluchten dan naar een voor haar volstrekt vreemd land waar ze niemand kende. Volgens de kaart van Ron Wyatt ligt de wildernis van Shur in het land Midjan ten oosten van de Golf van Aqaba, maar het zou dus niet logisch zijn dat de Egyptische Hagar helemaal naar Saudi-Arabië zou vluchten. Als Shur echter aan de Egyptische grens lag, waar ik van uitga, dan zou het niet meer dan vanzelfsprekend zijn, dat zij op weg was naar haar geboorteland.

Na zijn ontmoeting met de Eeuwige bij de eiken van Mam're en de redding van Lot en zijn dochters uit Sodom vertrok Av'raham uit de omgeving van Chev'ron [Hebron] en sloeg zijn tenten langs de weg van Qadesh naar Shur op: *"Av'raham brak op en trok naar de Negev, waar hij tussen Qadesh en Shur ging wonen!"* (בראשית B'reshit [Genesis] 20:1). **Surinaams:** *"Dan Abraham kmoto fu drape. A hari go na a Negebsabana, dan a go tan na mindri Kades nanga Sur!"*

De volgende tekst heeft wel een korte uitleg nodig om misverstanden te voorkomen: *"Yish'ma'el [Ismaël] leefde honderdzevenendertig jaar. Toen blies hij de laatste adem uit en werd hij verenigd met zijn voorouders. Zijn nakomelingen woonden in een gebied dat zich uitstrekke van Chavila tot Shur, dat ten oosten van Egypte ligt, in de richting van Ashur. Ze vestigden zich in de buurt van hun verwanten en leefden in onmin met hen!"* (בראשית B'reshit [Genesis] 25:17-18). **Surinaams:** *"Ismael doro a libimarki fu wan hondro dritenti-na-seibi yari. Dan en bro koti. A dede go na den bigisma fu en. Den bakapokin fu en ben e libi fu Hawila te kon miti Sur. Sur ben de na a oostsei fu Egipiti èn a ben didon na a pasi di e go na Asur. Den ben e libi mindri den famiri, ma den ben e go den pasi!"* Even voor alle duidelijkheid: In deze tekst staat niet, dat Shur in de buurt van Assyrië ligt, maar dat Shur aan de oostelijke grens van Egypte ligt, op de karavaanweg in de richting van Assyrië. In de Willibrordvertaling komt dit wel iets duidelijker naar voren: *"De Ismaëlieten woonden tussen Chawila en Sur, vlakbij Egypte tot aan Assur toe!"* en in de Lutherse vertaling: *"En zij woonden van Havila tot Sur toe, tegenover Egypte, als men naar Assyrië gaat!"*

Ook uit de volgende tekst blijkt overduidelijk, dat Shur niet in Saudi-Arabië lag, maar aan de oostkant van de Egyptische grensmuur: “*Sha’ul [Saul] sloeg de Amalekieten terug van Chavila tot aan Shur, op de grens met Egypte!*” (שמואל א' [1 Samuël] 15:7). **Surinaams:** “*Baka dati saul nanga a legre kiri den amalekitisma fu Hawila te go miti Sur, na oostsei fu Egipiti!*” Hier staat dus glashelder, dat Shur op de grens met Egypte lag. De Willibrordvertaling zegt: “*En Saul versloeg de Amalekieten in het gebied tussen Chawila en Sur, dat ten oosten van Egypte ligt!*” In de Hebreeuwse grondtekst staat: על־פני מצרים al-p'nei Mitz'rayim. Dat betekent: “met zicht op Egypte” ofwel “op zichtafstand van Egypte”, dus inderdaad op de grens met Egypte.

De laatste Bijbeltekst, die ik hier wil citeren om daarmee de ligging van Shur aan te tonen, is שמואל א' [1 Samuël] 27:7-8, waaruit eveneens onomstotelijk blijkt, dat Shur ten oosten van de grens met Egypte ligt: “*In de tijd dat David en zijn mannen op Filistijns grondgebied woonden, een jaar en vier maanden om precies te zijn, trokken ze geregeld op uit om de stammen te overvallen die woonden in het gebied van Telam tot aan Shur, waar Egypte begint: nu eens de Geshuriten, dan weer de Girzieten of de Amalekieten!*” **Surinaams:** “*David tan wan yari nanga fo mun ini a kondre fu den Filistijnsma. A piston dati, David nanga den man fu en ben e broko go tapu den Gesuritisma, den Gisritisma nanga den Amalèksma dorodoro. Na den sma dati ben e libi ini a kontren fu Telam go te na Sur, pe a kondre Egipiti e bigin!*” Ziet u het? Hier staat: “Tot aan Shur, waar Egypte begint!” Nog duidelijker kan het niet! Er is geen twijfel: Shur was een grensplaats met aan de andere kant van de grens Etam!

Conclusie

Dus waar lag Etam? Bij de oostgrens van Egypte op de traditionele karavaanweg vanuit de Wādi at-Tumilāt langs Shur aan de overkant door de woestijn naar Qadesh [Kades], het huidige Ayn al Qudayrāt, en verder. Dit toont aan dat er logischerwijs verwacht had kunnen worden dat de Israëlieten dáár de grens zouden zijn overgestoken, als de Eeuwige hen niet had bevolen, om de andere kant op te gaan. Maar daarover de volgende keer meer. Een oude gezegde wordt hier in elk geval weer bevestigd: “De mens wikt, maar G'd beschikt!” En dat is maar goed ook, want als de Israëlieten bij Etam en Shur de grens waren overgestoken, wat het meest logisch zou zijn geweest, dan had de farao hen met zijn snelle ruiters en strijdagens al gauw ingehaald, en de straffen voor gevluchte slaven waren in die tijd onbeschrijflijk wreed!

Gelukkig volgden de Israëlieten niet hun eigen menselijke redeneerkunde, maar stelden hun vertrouwen geheel op de Eeuwige en deden wat Hij hen opdroeg. Ik wil deze studie daarom ook afsluiten met de toepasselijke spreuken: “*Een mens stippelt zijn weg uit, de Eeuwige bepaalt de richting die hij gaat!*” (משלי [Spreuken] 16:9) **Surinaams:** “*Libisma e prakseri san den o du, ma na Masra poti sortu sei a o go!*” en: “*Vertrouw op de Eeuwige met heel je hart, steun niet op eigen inzicht. Denk aan Hem bij alles wat je doet, dan baant Hij voor jou de weg!*” (משלי [Spreuken] 3:5-6). **Surinaams:** “*Fertrow na ini Masra nanga yu heri ati; èn no bow na tapu yu eigi ferstan. Sabi En na ini ala yu pasi, èn A sa tiri yu pasi!*” Amen!

Werner Stauder